

ANBEFALINGER
OM EFFEKTIVISERING AF
STØRRE CIVILE RETSSAGER

JUNI 2026

**ADVOKAT
SAMFUNDET**

Indholdsfortegnelse

1.	Indledning	5
1.1	En systemisk udfordring for retssamfundet	5
1.2	Arbejdsgruppen	6
1.3	Retsplejerådets katalog.....	6
2.	Oversigt over anbefalinger.....	8
3.	Indledende om god advokatskik.....	10
4.	Sagens indledning og forberedelse.....	11
4.1	Gældende regulering	11
4.2	God advokatskik.....	12
4.3	Østre Landsrets guidelines	13
4.4	Retsplejerådets katalog.....	14
4.5	Arbejdsgruppens tilgang	14
4.6	Anbefaling om præklusion.....	15
4.7	Anbefaling om det forberedende retsmøde	17
4.8	Sagsomkostninger	18
5.	Ekspertbevis	19
5.1	Gældende regulering	19
5.2	God advokatskik.....	20
5.3	Arbejdsgruppens tilgang	21
5.4	Anbefaling om udgangspunkt i ensidige erklæringer	22
6.	Vidnebevis.....	25
6.1	Gældende regulering	25
6.2	God advokatskik.....	26
6.3	Østre Landsrets guidelines	27
6.4	Retsplejerådets katalog.....	28
6.5	Arbejdsgruppens tilgang	28
6.6	Anbefaling om udgangspunkt i skriftlige vidneerklæringer	30
6.7	Anbefaling om vejledning for udarbejdelse af skriftlige vidneerklæringer	31
7.	Tilrettelæggelse af hovedforhandlingen	33
7.1	Gældende regulering	33
7.2	God advokatskik.....	34

7.3	Østre Landsrets guidelines	34
7.4	Arbejdsgruppens tilgang	35
8.	Gennemførelse af hovedforhandlingen.....	38
8.1	Gældende regulering	38
8.2	Østre Landsrets guidelines	39
8.3	Arbejdsgruppens tilgang	39
8.4	Anbefaling om afskaffelse af forelæggelse.....	40
9.	Afsluttende om retssagens økonomi	42
9.1	Gældende regulering	42
9.2	Arbejdsgruppens tilgang	42

1. Indledning

1.1 En systemisk udfordring for retssamfundet

Domstolene er bærende for vort demokratiske samfund, som giver enhver ret til retfærdig rettergang inden for rimelig tid. At sikre ret og retfærdighed er en opgave, som påhviler alle retssamfundets aktører, og opgaven er særligt påtrængende, hvor sagerne er omfattende og komplekse.

I den senere tid har der ved danske domstole været større civile sager, som har verseret i rigtig mange år uden dom. Det skyldes til dels, at civile sager i nogen grad generelt er blevet nedprioriteret til fordel for ikke mindst straffesager, men der er også mange andre årsager.

Det svækker generelt tilliden til retssystem og retssikkerhed, og det afskrækker konkret fra at anlægge nye større civile sager – ”late justice is no justice”.

En unødigt langstrakt retssag belaster ikke blot de involverede parter med ekstra omkostninger i form af penge og tid; den belaster også behandlingen af andre verserende sager og retssamfundet som helhed.

Der er tale om en systemisk udfordring.

Udfordringen kan ikke løses alene gennem omfordeling af eksisterende ressourcer eller mindre organisatoriske justeringer, og udfordringen kan heller ikke løses alene gennem ændring af adfærd blandt dommere og advokater. Udfordringen er i det hele taget slet ikke ny, og forsøg har allerede været gjort for at understøtte effektiv afvikling af større civile sager. Men der er behov for mere.

Centrale elementer i den civile retspleje går tilbage til den oprindelige retsplejelov fra 1916. Elementerne har ikke været udformet med henblik på nutidens større civile sager, og den aktuelle situation giver anledning til at gentænke flere af elementerne. Det kan fremme ikke blot effektivitet, men også kvalitet – simpelthen en bedre udnyttelse af domstolenes tid samlet.

Alle større civile sager involverer advokater, og denne rapport samler tanker og anbefalinger, som har meldt sig og været drøftet blandt praktiserende procesadvokater.

Mange af tankerne vil kunne anvendes eller smitte af også ud over større civile sager, altså på civilprocessen generelt.

1.2 Arbejdsgruppen

På sit møde den 5. februar 2026 formaliserede Advokatrådet en arbejdsgruppe om effektivisering af større civile sager, som hermed afgiver den foreliggende rapport.

Formålet med arbejdsgruppen har været at indsamle og behandle anbefalinger set fra advokatens praktikervinkel.

Arbejdsgruppen har haft følgende sammensætning:

- Tomas Ilsøe Andersen, Poul Schmith
- Simon Frøsig, Mazanti-Andersen, medlem af Advokatrådet
- Henriette Gernaa, Gorrissen Federspiel
- Michael Kjær Lauritsen, Hafnia, medlem af Advokatrådet
- Birgitte Sølvkær Olesen, Halling Overgaard, medlem af Advokatrådet
- Peter Schradieck, Plesner
- Ole Spiermann, Bruun & Hjejle, medlem af Advokatrådet (formand).

Arbejdsgruppen er blevet bistået af vicegeneralsekretær Nicolai Pii fra Advokatsamfundet.

Arbejdsgruppen har holdt fem møder. Der har også været møder med landsretspræsidenterne og formanden for Dommerforeningen. Anbefalingerne i rapporten har tillige været drøftet med Advokatrådets procesretsudvalg.

1.3 Retsplejerådets katalog

Retsplejerådet fremkom i 2023 med ”Katalog med anbefalinger til nedbringelse af sagsbehandlingstiden i civile sager ved domstolene”.¹

Heri anførte Retsplejerådet generelt på side 6, at ”[e]fter de nævnte reformer er de civilprocessuelle regler om sagsforberedelse og afvikling af hovedforhandlingen således i det store og hele gode nok i den forstand, at de giver retten og sagens parter redskaberne til at få sagerne effektivt afviklet, og problemet er snarere, at de muligheder, som reglerne giver, ikke bliver brugt bedst muligt”.

Retsplejerådet behandlede særskilt ”meget store civile retssager” forstået som ”sager, hvor hovedforhandlingen vil eller må formodes at ville strække sig over mange retsdage på grund af særligt omfattende og/eller komplekse bevisproblemer

¹ [Retsplejerådet, Katalog med anbefalinger til nedbringelse af sagsbehandlingstiden i civile sager ved domstolene, 17. april 2023.](#)

og bevismateriale samt i visse sager på grund af mange krav/modkrav og/eller mange parter”. Herom skrev Retsplejerådet på side 66:

”Retsplejeloven indeholder ikke særskilte regler for behandlingen af meget store civile sager. Sagerne behandles således efter retsplejelovens almindelige regler for behandlingen af civile sager.

Meget store civile sager medfører imidlertid særlige problemer med hensyn til sagsforberedelsen og hovedforhandlingens omfang, som for så vidt er uafhængige af rettens berammelsestider i øvrigt. Sagerne kan desuden lettere end mindre og mere overskuelige sager ’svulme op’ under forberedelsen og indebære en unødigt langvarig hovedforhandling. Uden en stram styring er der således en forøget risiko for, at der udveksles flere processkrifter end nødvendigt, og at det enkelte processkrift bliver unødigt omfattende.”

Retsplejerådet pegede navnlig på muligheden for ”vejledende retningslinjer”, idet der som eksempel blev fremhævet Østre Landsrets ”Guidelines for god styring af forberedelsen og tilrettelæggelsen af hovedforhandlingen i store civile sager”.

Arbejdsgruppen har i sit arbejde inddraget Retsplejerådets katalog såvel som Østre Landsrets guidelines.

2. Oversigt over anbefalinger

Med denne rapport fremsætter arbejdsgruppen seks hovedanbefalinger for større civile sager, som også kan overvejes anvendt mere generelt i civile sager:

”Frontloading”

En god begyndelse kan være halvt fuldendt, og der er grund til at sikre, at sagerne kommer godt fra start. Arbejdsgruppen anbefaler, at retsplejelovens præklusionsordning udvides til at gælde generelt fra første runde af skriftvekslingen. Det betyder, at påstande, anbringender og bevismidler så vidt muligt skal anføres i første proceskrift (stævning eller svarskrift), og at senere tilføjelser kræver enighed eller særlig begrundelse. Samtidig bør det forberedende retsmøde tilpasses og styrkes i overensstemmelse hermed. Der henvises til afsnit 4 nedenfor.

Ekspertklæringer

Arbejdsgruppen anbefaler, at ekspertbevis i udgangspunktet føres i form af ensidige erklæringer i stedet for syn og skøn. Det vil fremme sagerne i tid. Samtidig vil erklæringer fra forskellige eksperter belyse faglige usikkerheder, som ofte forbliver skjult eller uunderbyggede, hvor der alene optræder én ekspert. Der henvises til afsnit 5 nedenfor.

Skriftlige vidneerklæringer

Arbejdsgruppen anbefaler, at vidnebevis i udgangspunktet føres i form af ensidige skriftlige vidneerklæringer, og at direkte mundtlig afhøring begrænses. Det vil forkorte hovedforhandlingen, styrke vidnebeviset og samtidig mindske overraskelsesmomenter. Der henvises til afsnit 6 nedenfor.

Aktiv retsledelse og tilrettelæggelse af hovedforhandlingen

Arbejdsgruppen støtter de mange tidligere henstillinger om mere aktiv retsledelse, herunder i forbindelse med berømmelse af hovedforhandlingen og fastlæggelsen af hovedforhandlingens omfang. Det bør forventes, at retten i forbindelse med berømmelsen har sat sig grundigt ind i sagen og hovedforhandlingens elementer, idet der

kan spares megen tid til hovedforhandlingen ved aktiv retsledelse i forbindelse med berømmelsen. Der henvises til afsnit 7 nedenfor.

Forelæggelse

Arbejdsgruppen anbefaler, at forelæggelsen afskaffes, idet hovedforhandlingen i stedet kan erstattes med korte indlæg fra hver part ("opening statements"). Det vil igen forkorte hovedforhandlingen og inspirere retten til grundigt at forberede hovedforhandlingen og aktivt at adressere konkrete uklarheder. Der henvises til afsnit 8 nedenfor.

Retningslinjer

Arbejdsgruppen foreslår, at der udarbejdes retningslinjer til brug for behandling af større civile sager.

Afslutningsvis fremkommer arbejdsgruppen med enkelte bemærkninger om retsagens økonomi. Der henvises til afsnit 9 nedenfor.

3. Indledende om god advokatskik

Retsplejelovens § 126, stk. 1, fastsætter, at en advokat skal udvise en adfærd, der stemmer med god advokatskik, og at advokaten herunder skal udføre sit hverv grundigt, samvittighedsfuldt og i overensstemmelse med, hvad berettigede hensyn til klienternes tarv tilsiger, ligesom sagerne skal fremmes med fornøden hurtighed.

Der er efter retsplejelovens § 336 a en almindelig pligt til at fremme sagen med fornøden hurtighed, til at undgå unødige sagsskridt og til at undersøge muligheden for en forligsmæssig løsning også forud for sagens anlæg. Forhandlinger i retten skal foregå med den tilbørlige orden og værdighed, jf. § 151. Spildte møder, uforholdne udsættelser, unyttig bevisførelse eller andre overflødige processuelle skridt kan tillægges omkostningsmæssig betydning, jf. § 318. Advokaten kan efter påstand pålægges at bære omkostninger ved pligtstridig opførelse, jf. § 319.

Efter retsplejelovens § 147 b, stk. 1, kan klager over, at en advokat har tilsidesat pligter, der følger af retsplejeloven, indbringes for Advokatnævnet.

Advokatrådet udarbejder de advokatetiske regler, som afspejler Advokatnævnets og domstolenes praksis for god advokatskik efter retsplejeloven. De advokatetiske regler har til formål at tjene som vejledning til advokater om god advokatskik. Ligesom retsplejeloven indeholder de advokatetiske regler en række bestemmelser, som sætter rammer for advokaters procesførelse.

Særligt indeholder de advokatetiske regler i kapitel 11 (artikel 48-51) bestemmelser om advokaters procesførelse. Advokaten skal blandt andet udføre sit hverv under respekt for retten, jf. de advokatetiske reglers artikel 48. Desuden indeholder de advokatetiske regler en række pligter, som advokaten skal overholde over for sin klient såvel som over for modparten.

Advokatsamfundets procesretsudvalg har udgivet vejledningen "[Den gode proces](#)", der indeholder en række gode råd til advokater om procesførelse, og som omtaler flere eksempler på, hvad der er god advokatskik i forbindelse med procesførelsen.

Der kan også henvises til bekendtgørelse nr. 1475 af 12. december 2007, der handler om god skik for andre rettergangsfølgende end advokater.

4. Sagens indledning og forberedelse

Forberedelsen af civile sager begynder med stævningens indgivelse og slutter i udgangspunktet otte uger inden hovedforhandlingens start, jf. retsplejelovens § 356, stk. 1. Dermed dækker forberedelsen langt hovedparten af den civile retssags liv i tid, og forberedelsen er følgelig helt afgørende for effektivitet. Samtidig vil en veltilrettelagt forberedelse sikre den bedst mulige gennemførelse af hovedforhandlingen – både for advokaterne, for retten og for parterne. Selv i større civile sager bør forberedelsen efter arbejdsgruppens opfattelse ikke tage mere end højst to år. Situationen i dag er i rigtig mange sager en helt anden.

Arbejdsgruppen anbefaler, at retsplejelovens præklusionsordning udvides til at gælde generelt fra første runde af skriftvekslingen. Det betyder, at påstande, anbringender og bevismidler så vidt muligt skal anføres i første processkrift (stævning eller svarskrift), og at senere tilføjelser kræver enighed eller særlig begrundelse. Samtidig bør det forberedende retsmøde tilpasses og styrkes i overensstemmelse hermed.

4.1 Gældende regulering

Sagens forberedelse er reguleret i retsplejelovens kapitel 33 om sagens forberedelse i 1. instans. Retsplejeloven fastsætter her minimumskrav for stævningen i § 348 og for svarskriftet i § 351.

Således fremgår af § 348, stk. 2, at stævningen skal indeholde sagsøgerens påstand og ”en kort beskrivelse af sagen” (nr. 3), ”en udførlig fremstilling af de faktiske og retlige omstændigheder, hvorpå påstanden støttes” (nr. 4), ”angivelse af de dokumenter og andre beviser, som sagsøgeren agter at påberåbe sig” (nr. 5) og ”sagsøgerens forslag til sagens behandling”.

Modsvarende fremgår af § 351, stk. 2, at svarskriftet ud over påstand og eventuelle modkrav skal indeholde ”en fremstilling af de faktiske og retlige omstændigheder, hvorpå påstanden og eventuelle modkrav støttes” (nr. 3) og ”angivelse af de dokumenter og andre beviser, som sagsøgte agter at påberåbe sig” (nr. 4).

Både for stævning og svarskrift kræves også ”forslag til sagens behandling”, herunder ”forslag til temaer til drøftelse på det forberedende møde” efter § 353.

Reguleringen indeholder her og der bestemmelser med særlig prioritering af effektivitet, særligt i § 353 om det forberedende møde, som ligger efter stævning og svarskrift.

Således står der i § 353, stk. 3, at "[d]okumenter, som agtes påberåbt, skal så vidt muligt en uge før det forberedende møde sendes til retten, hvis dette ikke er sket tidligere". I stk. 4 står der, at "[a]nmodninger om bevisførelse, der forlænger sagsbehandlingstiden væsentligt, skal fremsættes senest i det forberedende møde". I stk. 5 står der, at "[i] det forberedende møde bringes parternes stilling til sagens faktiske og retlige omstændigheder på det rene, og det søges derunder klargjort, hvilke omstændigheder der ikke bestrides, og hvilke der skal være genstand for bevisførelse".

Der er dog ikke anvist sanktioner i tilfælde af anden fremgangsmåde, og særligt opstiller retsplejeloven ikke regler om præklusion forud for forberedelsens afslutning, med forbehold for § 358, stk. 4, om frist for processkrift om særlige spørgsmål.

4.2 God advokatskik

Det følger af de advokatetiske reglers artikel 6, at en advokat ikke må påtage sig en sag, hvis den ikke kan behandles tilstrækkeligt hurtigt. Bestemmelsen medfører, at advokaten ikke må påtage sig en sag, hvis advokatens forhold er til hinder for, at en sag ikke kan behandles inden for rimelig tid. Dette kan for eksempel være tilfældet, hvis advokaten allerede ved påtagelsen af en sag er klar over, at advokatens kalender medfører, at hovedforhandlingen af en sag forsinkes væsentligt.

I forlængelse heraf har en advokat, når vedkommende har påtaget sig sagen, en pligt til at fremme sagerne med fornøden hurtighed, jf. retsplejelovens § 126, stk. 1. Hvis advokatens forhold under behandlingen af en sag således er til hinder for, at en sag kan gennemføres med den fornødne hurtighed, kan det efter omstændighederne udgøre en tilsidesættelse af god advokatskik.

Hvis en advokat mere bevidst tilsidesætter sine pligter efter retsplejelovens § 336 a – for eksempel ved at hindre fremme af sagen eller ved at foretage unødige sagsskridt – må det som udgangspunkt antages at udgøre en tilsidesættelse af god advokatskik. Det følger således af de advokatetiske reglers artikel 41, stk. 2, at en advokat ikke må foretage unødige retsskridt, ligesom det af artikel 41, stk. 1, fremgår, at en advokat ikke må gå videre, end en berettiget varetagelse af klientens interesser tilsiger. Endelig følger det af de advokatetiske reglers artikel 48, at advokaten skal udvise respekt for retten.

4.3 Østre Landsrets guidelines

Fastsættelse af frist for processkrift/svarskrift ved sagens modtagelse

Når det i en 1. instanssag er besluttet, at sagen skal forblive henvist, opfordres parterne allerede i forbindelse med fastsættelsen af frist for første processkrift til at forholde sig til de processuelle spørgsmål/anmodninger mv., som er rejst eller fremsat af modparten, for eksempel en anmodning om præjudiciel forelæggelse, sambehandling, syn og skøn mv.

Forberedende møder

Landsretten søger at sikre, at sagen hurtigst muligt koncentrerer, således at den samlede sagsbehandlingstid kan begrænses mest muligt. Til det formål afholder landsretten af egen drift som udgangspunkt tre-fire forberedende møder årligt med henblik på at få taget stilling til de processuelle tvister, der typisk opstår, og for at holde snor i sagens fremdrift.

Indkaldelse til forberedende møder

Hurtigst muligt efter modtagelsen af det første processkrift (1. instanssager)/svarskrift (ankesager) indkaldes der til et indledende forberedende møde. Samtidig med, at der indkaldes til det første forberedende møde, kan det være hensigtsmæssigt at udsende en mødeplan med tre-fire møder årligt mindst 1 ½ år frem i tiden.

Plan for forberedelsen, inkl. tidsfrister med præklusivsvirkning

På det første forberedende møde lægges der en detaljeret plan for forberedelsen.

Der bør herunder fastsættes frister for de næste processkrifter, og navnlig bør der fastsættes så vidt muligt præklusive frister for eventuel adcitation, anmodning(er) som syn og skøn, anmodning om præjudiciel forelæggelse, anmodning om sagkyndige dommere, editionsbegæringer og lignende tidskrævende processuelle skridt. Samtidig bør der ligeledes fastsættes så vidt muligt præklusive frister for modpartens/-ernes eventuelle indsigelser mod sådanne anmodninger.

Tilskæring af sager

Forberedelsesdommeren kan ofte med fordel benytte de forberedende møder til at søge at få advokaterne til at samarbejde om at fastlægge de nærmere tvistepunkter, og hvad der bevismæssigt og retligt er enighed om. Det kan herunder være nyttigt på hvert møde at have et fast dagsordenspunkt om ”sagens faktiske og retlige omstændigheder – enigheder og uenigheder”.

4.4 Retsplejerådets katalog

I sit katalog, jf. afsnit 1.3 ovenfor, udtalte Retsplejerådet sig i 2023 til støtte for, at ”det vil være hensigtsmæssigt, hvis der på et tidspunkt indsættes en regel i retsplejeloven om, at retten har et selvstændigt ansvar for at fremme en civil retssag”.² I den forbindelse blev der tilføjet:³

”Efter Retsplejerådets opfattelse er det imidlertid en aktiv retsledelse under hele sagsforberedelsen, som (ved siden af tilstrækkelig plads i rettens kalender) er nøglen til at understøtte rettens effektive fremme af sagerne. Derfor må spørgsmålet om, hvornår det i givet fald vil ’flytte noget’ i retternes praktiske virkelighed at indføre den nævnte lovregel, vurderes i sammenhæng med spørgsmålet om en mere aktiv – og dermed mere ressourcekrævende – retsledelse under sagsforberedelsen ...”

Retsplejerådet tilføjede, at aktiv retsledelse – ud over en ren tilførsel af ekstra personaleressourcer til at behandle sagerne (”flere hænder”) – ”må være et af de vigtigste midler, hvis sagsbehandlingstiden i de civile sager skal nedbringes markant”.⁴

4.5 Arbejdsgruppens tilgang

Det er efter arbejdsgruppens opfattelse en forudsætning for at bevare domstolene som et attraktivt forum for tvistløsning i civile sager, at der sker et vist skifte i retning af en mere aktiv retsledelse.

Arbejdsgruppen er således enig i, at der skal fremmes en mere aktiv retsledelse.

Det er arbejdsgruppens vurdering, at et sådant skifte i dommernes tilgang vil medføre, at parternes advokater tilpasser sig og i vidt omfang vil medvirke til at frem-

² [Retsplejerådet, Katalog med anbefalinger til nedbringelse af sagsbehandlingstiden i civile sager ved domstolene, 17. april 2023](#), s. 38.

³ [Ibid.](#), s. 39.

⁴ [Ibid.](#), s. 40.

skynde processerne. Dette mønster ses allerede i voldgiftssager, hvor sagens fremme traditionelt prioriteres meget højt af både voldgiftsret og parter.

Arbejdsgruppen kan i den forbindelse tilslutte sig Retsplejerådets overvejelser om en ny regel, som skal tydeliggøre rettens selvstændige ansvar for sagens fremme.

Samtidig foreslår arbejdsgruppen en mere konsekvent hensyntagen til effektivitet, således at bevisførelse og retsskridt anmeldes og gennemføres tidligst muligt ("front-loading"). Det vil indbefatte klarere krav til både parterne og retten i forbindelse med sagens tidlige stadier, herunder det forberedende møde. Det vil også indbefatte klarere konsekvenser ved brud i form af præklusion og sagsomkostninger.

4.6 **Anbefaling om præklusion**

Ifølge domstolenes vejledning om behandling af civile sager tilstræbes det, at sagerne er fuldt oplyst allerede i stævning og svarskrift, således at sagen er klar til beramning af hovedforhandling uden yderligere processkrifter.⁵

Vejledningen tilgodeser således en såkaldt "frontloadet" forberedelse.

Efter arbejdsgruppens opfattelse må det kunne kræves, at parterne ved første lejlighed aktivt tager stilling til sagen og den forestående procesførelse.

Som nævnt i afsnit 4.1 skal stævningen indeholde "en udførlig fremstilling af de faktiske og retlige omstændigheder, hvorpå påstanden støttes" samt "angivelse af de dokumenter og andre beviser, som sagsøgeren agter at påberåbe sig". Arbejdsgruppen finder, at det må kunne forventes, at stævningen i forhold til sagsøgers påstand indeholder alle påstande og anbringender såvel som alle foreliggende beviser.

Tilsvarende må efter arbejdsgruppens opfattelse gælde svarskriftet, idet der ikke ses grund til, at svarskriftet alene indeholder "en fremstilling af de faktiske og retlige omstændigheder, hvorpå påstanden og eventuelle modkrav støttes", som ikke skulle være udførlig. Arbejdsgruppen finder, at det må kunne forventes, at svarskriftet indeholder alle påstande, modkrav og anbringender såvel som alle foreliggende beviser.

Videre er der efter arbejdsgruppens opfattelse anledning til at sikre dette gennem en udvidelse af retsplejelovens bestemmelse om præklusion.

⁵ [Vejledning om behandling af civile sager ved landsretterne](#), s. 7.

I dag er bestemmelsen om præklusion i udgangspunktet begrænset til tiden efter forberedelsens afslutning, jf. § 358, stk. 1:

”Ønsker en part at udvide de påstande, parten har fremsat under sagens forberedelse, eller at fremsætte anbringender, der ikke er anført under forberedelsen, eller at føre beviser, som ikke er angivet under forberedelsen, skal parten give retten og modparten meddelelse herom. Modparten kan inden 1 uge efter at have modtaget meddelelsen give retten og den anden part underretning om sine bemærkninger, hvorefter retten træffer afgørelse, jf. stk. 6 og 7.”

Stk. 6 fastsætter:

”Retten kan, uanset at modparten ikke har givet samtykke, give tilladelse til udvidelse af påstande, fremsættelse af nye anbringender eller førelse af nye beviser efter stk. 1-5, når

- 1) det af særlige grunde må anses for undskyldeligt, at anmodningen ikke er fremkommet tidligere,*
- 2) modparten har tilstrækkelig mulighed for at varetage sine interesser uden udsættelse af hovedforhandlingen eller*
- 3) nægtelse af tilladelse vil kunne medføre et uforholdsmæssigt tab for parten.”*

Stk. 7 er en specifik bestemmelse for tilfælde, hvor en imødekommelse af anmodningen må antages at nødvendiggøre en udsættelse af hovedforhandlingen.

Ordningen i stk. 1, 6 og 7 anvendes efter retsplejelovens § 358 også på andre situationer end nova efter forberedelsens afslutning, således:

- sagsøgte formalitetsindsigelser, der ikke fremgår af svarskriftet, jf. stk. 2,
- anmodning efter det forberedende møde om bevisførelse, der forlænger sagsbehandlingstiden væsentligt, jf. stk. 3,
- nye påstande, anbringender eller beviser vedrørende et nærmere angivet spørgsmål efter udløb af en frist fastsat for indlevering af processkrift om spørgsmålet, jf. stk. 4, samt
- udvidelse af påstande eller nye anbringender eller beviser, som ikke er angivet i påstandsdokumentet eller det sammenfattende processkrift, jf. stk. 5.

Arbejdsgruppen foreslår, at ordningen gøres generel regnet fra stævning, henholdsvis svarskrift.

Til dette formål kunne stk. 1 formuleres:

”Ønsker en part at udvide de påstande, parten har fremsat i henholdsvis stævningen eller svarskriftet, eller at fremsætte anbringender, der ikke er anført i henholdsvis stævningen eller svarskriftet, eller at føre beviser, som ikke er angivet i henholdsvis stævningen eller svarskriftet, skal parten give retten og modparten meddelelse herom. Modparten kan inden 1 uge efter at have modtaget meddelelsen give retten og den anden part underretning om sine bemærkninger, hvorefter retten træffer afgørelse, jf. stk. 6 og 7.”

Videre kunne stk. 6 fortsat anvendes, blot med en tilpasning af nr. 1, så der ikke kræves ”særlige grunde”, men nr. 1 blot lyder, at ”det må anses for undskyldeligt, at anmodningen ikke er fremkommet tidligere”.

Arbejdsgruppen er bekendt med, at Retsplejerådet i sit katalog fra 2023 frarådede at ændre reglerne om præklusion og også udeblivelsesvirkning ”uden en nærmere analyse af, hvordan en ændring vil virke i praksis sammenholdt med ankereglerne”.⁶ Arbejdsgruppen foreslår i forhold til præklusion en simpel løsning, nemlig at præklusion i den konkrete sag gælder med virkning også for en eventuel ankesag.

4.7 **Anbefaling om det forberedende retsmøde**

Som nævnt i afsnit 4.1 skal såvel stævningen som svarskriftet indeholde ”forslag til sagens behandling”, herunder ”forslag til temaer til drøftelse på det forberedende møde” efter retsplejelovens § 353.

Efter stævningen og svarskriftet er det forberedende retsmøde afgørende med henblik på at sikre en mere effektiv procesførelse, også henset til anbefalinger fra Retsplejerådet og Rørdam-udvalget i forhold til rettens procesledelse. Efter arbejdsgruppens opfattelse må det nødvendigvis ledes af retten, men i øvrigt ske i samspil med parter og advokater.

Efter arbejdsgruppens opfattelse er det hensigtsmæssigt, at der knyttes konkrete frister og arbejdsopgaver op på bestemmelsen i § 353, og at det skal kunne tillægges betydning ved udmålingen af sagsomkostninger, såfremt en part ikke medvirker på tilfredsstillende vis.

I den forbindelse foreslås følgende:

Arbejdsgruppen finder, at det med fordel kan fremgå af retsplejelovens § 353, at det forberedende retsmøde som udgangspunkt afholdes fire uger efter indlevering af

⁶ [Retsplejerådet, Katalog med anbefalinger til nedbringelse af sagsbehandlingstiden i civile sager ved domstolene, 17. april 2023](#), s. 85.

svarskrift, dog sådan at der i en undtagelsesbestemmelse gives mulighed for at afholde mødet senere.

Videre forslår arbejdsgruppen, at kravene til stævningen og svarskriftet udvides, således at der ikke blot er tale om ”forslag til temaer til drøftelse på det forberedende møde”, men stillingtagen til alle de temaer, som fremgår af § 353, stk. 1. I den forbindelse bør der efter arbejdsgruppens opfattelse tilføjes partens forventning til den fremtidige skriftveksling, hvilket ikke i dag fremgår direkte af § 353, stk. 1.

Samtidig foreslår arbejdsgruppen, at også retten forinden det forberedende retsmøde fremkommer med eventuel tilføjelse til temaer, der skal drøftes på det forberedende møde.

Efter arbejdsgruppens opfattelse bør retten ved tilrettelæggelse af det forberedende retsmøde være opmærksom på retsplejelovens § 339, som blandt andet fastsætter:

”Er en parts påstand eller hans anbringender eller hans udtalelser om sagen i øvrigt uklare eller ufuldstændige, kan retten søge dette afhjulpet ved spørgsmål til parten.

Stk. 2. Retten kan opfordre en part til at tilkendegive sin stilling såvel til faktiske som til retlige spørgsmål, som synes at være af betydning for sagen.

Stk. 3. Retten kan opfordre en part til at fremlægge dokumenter, tilvejebringe syn eller skøn eller i øvrigt føre bevis, når sagens faktiske omstændigheder uden sådan bevisførelse ville henstå som uvisse.”

Det samme gælder § 337 om afvisning eller henvisning på embeds vegne og § 340 om bevisførelse forud for hovedforhandlingen.

På det forberedende retsmøde drøftes parternes angivelser af temaer samt rettens eventuelle tilføjelser.

Arbejdsgruppen anbefaler, at der på mødet drøftes frister og tidsplan for de enkelte temaer, idet frister og tidsplan om muligt bør fastsættes allerede på mødet. I overensstemmelse med det anførte i afsnit 4.6 bør frister efter arbejdsgruppens opfattelse være præklusive.

4.8 Sagsomkostninger

Der henvises til afsnit 9 nedenfor.

5. Ekspertbevis

Særligt i større sager er sagkyndig bevisførelse ofte et centralt skridt for parterne til dokumentation af deres krav eller indsigelser, men der er samtidig tale om bevisførelse, som med retsplejelovens ordning om syn og skøn tager utroligt lang tid.

Der har derfor også ved tidligere ændringer af retsplejeloven i 2014 og 2016 været fokus på at opnå mere effektiv og mindre tids- og omkostningskrævende processer for sagkyndig bevisførelse, men det kan konstateres, at det endnu ikke er lykkedes. Uenigheder om indhentelse af sagkyndig bevisførelse fylder således fortsat uforholdsmæssigt meget i forberedelsen af civile sager.

Samtidig lader kvaliteten af den sagkyndige bevisførelse gennem syn og skøn fra tid til anden meget tilbage at ønske.

Arbejdsgruppen anbefaler, at ekspertbevis i udgangspunktet føres i form af ensidige erklæringer i stedet for syn og skøn. Det vil fremme sagerne i tid. Samtidig vil erklæringer fra forskellige eksperter belyse faglige usikkerheder, som ofte forbliver skjult eller uunderbyggede, hvor der alene optræder én ekspert.

5.1 Gældende regulering

Retsplejelovens kapitel 19 regulerer parternes mulighed for at få udmeldt syn og skøn anordnet ved retten. Der er tale om en række skridt:

- Fremsættelse af begæring og rettens stillingtagen hertil, jf. § 196
- Fremsættelse af spørgsmål om rettens stillingtagen hertil, herunder om spørgsmål ligger inden for skønsmandens faglige kompetence, skønnes at være uden betydning for sagen, søger på utilbørlig måde at lede skønsmanden i en bestemt retning eller forudsætter stillingtagen til spørgsmål, som det er op til retten at tage stilling til, jf. § 197
- Udpegning af en eller flere skønsmænd, jf. § 198
- Indhentelse af overslag over forventede omkostninger og tid, jf. § 201
- Afholdelse af skønsforretning, jf. § 203
- Afgivelse af skriftlig erklæring, jf. § 204
- Fremsættelse af eventuelle supplerende spørgsmål, jf. § 205
- Afhjemling, jf. § 206
- Eventuelt fornyet syn og skøn ved andre skønsmænd, jf. § 209.

Regelsættet blev væsentligt ændret i 2014 med det formål at fremme bedre og mere effektiv behandling i relation til indhentelse af syn og skøn, særligt ved at forhindre de mange indsigelser, parterne ofte fremsatte i relation til formulering af spørgsmål.⁷

Som en opfølgning vedtog man i 2016 en bestemmelse om sagkyndig bevisførelse med det formål at fremme brugen af ensidigt indhentede erklæringer i videre omfang end tidligere.⁸

§ 209 a, stk. 1, lyder:

”Retten kan i en borgerlig sag efter fælles anmodning fra sagens parter tillade, at parterne som supplement til eller i stedet for optagelse af syn og skøn fremlægger erklæringer, som parterne hver især indhenter fra sagkyndige, om konkrete forhold af teknisk, økonomisk eller lignende karakter. Rettens tilladelse omfatter også sagens behandling i ankeinstansen.”

Hvor § 209 a regulerer indhentelse af ensidigt indhentede erklæringer under sagens forberedelse, omhandler retsplejelovens § 341 a brugen af ensidige erklæringer indhentet forinden sagens anlæg – i vid udstrækning som kodificering af tidligere praksis med enkelte præciseringer.

§ 341 a, stk. 1, lyder:

”Erklæringer om konkrete forhold af teknisk, økonomisk eller lignende karakter, som en part inden sagsanlægget har indhentet hos sagkyndige, kan fremlægges som bevis, medmindre erklæringens indhold, omstændighederne ved dens tilblivelse eller andre forhold giver grundlag for at fravige udgangspunktet. Har en part fremlagt en sådan erklæring, kan modparten under i øvrigt samme betingelser fremlægge en tilsvarende erklæring, selv om denne erklæring først har kunnet indhentes efter sagens anlæg.”

5.2 God advokatskik

Generelle principper om god advokatskik er af betydning også i forhold til sagkyndig bevisførelse.

Det følger allerede af de advokatetiske regler som omtalt i afsnit 4.2., at advokaten skal arbejde for at fremme sin sag, herunder ikke påtage sig en sag, som advokaten ikke kan fremme med fornøden hurtighed. Videre følger det af de advokatetiske reg-

⁷ Se [lov nr. 737 af 25. juni 2014](#) og hertil [betænkning 1543/2013](#).

⁸ Se [lov nr. 1725 af 27. december 2016](#), der trådte i kraft den 1. juli 2017, og hertil [betænkning 1558/2016](#).

lers artikel 41, stk. 2, at en advokat ikke må foretage unødige retsskridt eller søge klientens interesser fremmet på utilbørlig måde, hvilket også finder anvendelse ved sagkyndig bevisførelse. Der vil naturligvis være tillagt advokaten et fagligt rum for at vurdere nødvendigheden af syn og skøn samt eventuelle indsigelser mv.

I de advokatetiske regler er der bestemmelser om en advokats kontakt med et vidne forud for hovedforhandlingen. Det fremgår således af de advokatetiske reglers artikel 50, stk. 2, at en advokats dialog med et vidne altid skal ske på en måde, der er egnet til at understøtte, at vidnet så korrekt som muligt bidrager til sagens oplysning. Det må antages, at advokaten har en tilsvarende pligt i sin kontakt med sagkyndige i forbindelse med, at der udarbejdes ensidigt indhentede sagkyndige erklæringer.

5.3 Arbejdsgruppens tilgang

Ordningen med syn og skøn er i praksis ofte forbundet med tidskrævende processer til udpegning af skønsmænd, fastlæggelse af rammen for syn og skøn samt udformning af spørgsmål, skønsmændens adgang til materiale, supplerende spørgsmål samt nyt syn og skøn – dette ikke mindst i større sager.

Samtidig må det erkendes, at forarbejdernes hensigter ikke udfoldes i praksis.

Om end formålet med ændringen i 2014 var at nedbringe formalitetsindsigelser i relation til syn og skøn, særligt i relation til formulering af spørgsmål, kan det konstateres, at indsigelser i relation til syn og skøn fortsat fylder meget under sagsbehandlingen og kan trække forberedelsen i langdrag, herunder i relation til tvister i relation til følgende:

- Rammen for syn og skøn⁹
- Spørgsmålenes udformning¹⁰
- Udmeldelse af skønsmænd, herunder deres kompetencer¹¹ og habilitet¹²

⁹ For eksempel U 2024.2293 V (rammen) og U 2019.1252 H om overflødig bevisførelse.

¹⁰ For eksempel SKM 2015.418 Ø (juridisk karakter).

¹¹ For eksempel SKM 2014.338 V.

¹² For eksempel U 2026.339 VLK.

- Hvilket materiale der kan forelægges for skønsmanden,¹³ herunder spørgsmål om edition,¹⁴ ensidigt indhentede erklæringer¹⁵ og skønsmandens ensidigt indhentede materiale¹⁶
- Supplerende spørgsmål til skønsmanden
- Supplerende syn og skøn ved en anden skønsmand.¹⁷

Generelt kan det konstateres, at problemstillinger vedrørende sagkyndig bevisførelse og særligt syn og skøn fylder uforholdsmæssigt meget i forberedelsen og medfører tidskrævende formalitetsprocedurer, der trækker sagerne i langdrag og kræver anvendelse af rettens tid, der ellers kunne bruges på at nedbringe sagsbehandlingstiderne generelt.

Arbejdsgruppen har derfor set nærmere på, hvilke tiltag der kan tages for at opnå mere effektiv og mindre tids- og omkostningskrævende processer i relation til indhentelse af syn og skøn.

Erfaringerne fra lovændringerne i 2014 og 2016 viser, at det er vanskeligt at begrænse konflikter om syn og skøn, særligt fordi parterne ofte vil mene, at en sag kan tabes eller vindes allerede på baggrund af skønserklæringen.

Samtidig gælder, at det i praksis kan være forbundet med betydelige vanskeligheder overhovedet at finde egnede skønsmænd. Omvendt er det undertiden ikke vanskeligt at finde andre sagkyndige med tilsvarende kompetencer, som er uenige i indholdet af skønserklæringen. Det skal sammenholdes med en vid adgang til at stille supplerende spørgsmål, men en snæver adgang til fornyet syn og skøn ved nye skønsmænd. Resultatet kan blive, at sagen afgøres ud fra sagkyndig bevisførelse, som er mere tvivlsom, end retsplejeloven giver mulighed for at erkende.

5.4 **Anbefaling om udgangspunkt i ensidige erklæringer**

Arbejdsgruppen finder behov for at gentænke sagkyndig bevisførelse, og arbejdsgruppen anbefaler, at der tages udgangspunkt i retsplejelovens § 209 a således, at

¹³ For eksempel U 2010.2471 H, U 2011.3074 H, U 2013.2296 H, U 2026.232 V, U 2024.3333 Ø, U 2024.2424 V, U 2024.2375 Ø, U 2023.5313 V og SKM 2014.336 Ø.

¹⁴ U 2015.3319 H.

¹⁵ For eksempel U 2010.2471 H, U 2024.2424 V, U 2024.2375 Ø, U 2024.333 Ø og FM 2023.148 V.

¹⁶ For eksempel U 2026.398 H.

¹⁷ For eksempel U 2026.331 V, U 2021.4536 H, U 2021.102 Ø, U 2005.1472 H.

hvis en part finder behov for sagkyndig bevisførelse, skal dette som udgangspunkt ske ved, at en eller begge parter indhenter ensidige erklæringer. Det vil således være op til parterne selv at vælge sagkyndig, formulere spørgsmål og angive materiale, idet den sagkyndige i sin skriftlige erklæring bør afgive oplysning herom samt om processen for erklæringens udarbejdelse.

Syn og skøn vil herefter bero på rettens undtagelsesvis beslutning herom, eventuelt efter anmodning fra en part, men ellers ved rettens egen beslutning, herunder i tilfælde af modstridende erklæringer.

De ensidigt indhentede erklæringer vil også kunne give retten anledning til at bestemme, at der skal deltage sagkyndige dommere i sagen.

Dette er i overensstemmelse med tankerne bag lovændringen i 2016, men det nye i arbejdsgruppens forslag er, at de ensidigt indhentede erklæringer skal være udgangspunktet, og at den anden part ikke nødvendigvis behøver at være enig, hvis en part ønsker at indhente en ensidig erklæring. Samtidig bør syn og skøn kun anvendes undtagelsesvist.

Ulempen ved flere sagkyndige erklæringer kan være, at der bliver skabt større tvivl om ekspertbeviset, idet retten kan blive præsenteret for to muligt lodret uenige erklæringer. Det gælder imidlertid allerede i dag, at syn og skøn kan være udtryk for en bestemt skole eller komme frem til et resultat, som andre sagkyndige ikke ville være enige i; blot er det vanskeligere at konstatere inden for de gældende rammer.

Herudover er ensidigt indhentede erklæringer almindelige i voldgift, og det er ofte erfaringen, at de sagkyndige erklæringer tilsammen definerer en ramme for ekspertbeviset, og at eksperter gennem en god proces ofte vil indsnævre rammen således, at der bliver et bedre og sikrere grundlag for retten til at træffe afgørelse. Hertil kommer, at retten – hvis retten er i tvivl efter indhentelse af ekspertbeviserne – kan anordne syn og skøn eller lade tvivlen indgå i sin bevisvurdering.

På den baggrund og med det formål at opnå mere effektiv og mindre tids- og omkostningskrævende processer for sagkyndig bevisførelse foreslår arbejdsgruppen, at retsplejeloven ændres, således at udgangspunktet er ensidigt indhentede erklæringer.

Den indledende bestemmelse kan eksempelvis formuleres således:

”En part kan fremlægge erklæringer, som parten selv indhenter fra sagkyndige, om konkrete forhold af teknisk, økonomisk eller lignende karakter.”

Med hensyn til syn og skøn kan samtidig fastsættes:

”Retten kan på begæring fra en part undtagelsesvis bestemme, at der i stedet for ensidigt indhentede sagkyndige erklæringer skal anordnes syn og skøn. Retten kan også efter fremkomsten af sagkyndige erklæringer træffe bestemmelse herom, såfremt det findes påkrævet for sagens afgørelse og kan gennemføres uden større vanskeligheder.”

6. Vidnebevis

Vidnebeviset spiller en central rolle i dansk retspleje. Navnlig i større sager i 1. instans indkaldes der ofte et betydeligt antal vidner, og en meget betydelig del af hovedforhandlingen medgår til afhøring af vidner. Det er arbejdsgruppens erfaring, at afhøringer ofte rækker ud over bevistemaer, der er centrale for sagens tvistepunkter, og at de procesøkonomiske omkostninger for såvel retten som parter ikke afspejler den egentlige bevisværdi. Dertil kendes vidnebeviset, i modsætning til dokumentbeviset, først umiddelbart kort forinden proceduren. Disse forhold vanskeliggør en forudsigelig og effektiv proces.

Det er arbejdsgruppens opfattelse, at skriftlige vidneerklæringer har et betydeligt uudnyttet potentiale med hensyn til optimering af processen. Arbejdsgruppen har derfor overvejet, hvorledes skriftlige vidneerklæringer kan bidrage til en hurtigere og mere effektiv sagsbehandling.

Arbejdsgruppen anbefaler, at vidnebevis i udgangspunktet føres i form af ensidige skriftlige vidneerklæringer, og at direkte mundtlig afhøring begrænses. Det vil forkorte hovedforhandlingen, styrke vidnebeviset og samtidig mindske overraskelsesmomenter.

6.1 Gældende regulering

Retsplejelovens kapitel 18 regulerer vidner. Heraf fremgår det, at vidneforklaring afgives for retten, at vidnet ”om fornødent” skal opfriske sin viden om sagen, og at afhøringen skal ske på en sådan måde, at den er egnet til at fremkalde en tydelig og sandfærdig forklaring, jf. §§ 174, 180 og 184.

Skriftlige vidneerklæringer er reguleret i en separat bestemmelse i retsplejelovens kapitel 28, jf. § 297, stk. 1:

”Retten kan tillade, at der indhentes en skriftlig erklæring fra en part eller fra en person, der ville kunne afhøres som vidne under sagen, hvis det findes ubetænkeligt. Før retten træffer afgørelse efter 1. pkt., skal modparten have adgang til at udtale sig om spørgsmålet.”

Det følger videre af stk. 2, at ”[r]etten kan henstille til parterne, at der indhentes en skriftlig erklæring fra et vidne, hvis forklaringen uden betænkeligheder vil kunne afgives skriftligt”.

Retsplejelovens § 297, stk. 1, blev indsat med virkning fra 2007.¹⁸ Formålet var ifølge Retsplejerådet at effektivisere og koncentrere hovedforhandlingen.¹⁹ Således var hensigten blandt andet, at skriftligt materiale skulle kunne indgå i sagen uden at være læst op under hovedforhandlingen, og at skriftlige vidneerklæringer skulle anvendes i videre grad.²⁰ Dette ville tjene til en mere effektiv forberedelse, bedre forligsmuligheder samt generel oplysning af sagen på et tidligere tidspunkt. Retsplejelovens § 297, stk. 2, blev indsat med virkning fra 2014.²¹

Retten kan på det forberedende retsmøde bringe spørgsmålet om skriftlige parts- og vidneerklæringer på bane, jf. retsplejelovens § 353, stk. 1, nr. 15.

Efter forarbejderne vil ubetænkelighedsvurderingen i retsplejelovens § 297 blandt andet knytte sig til erklæringens betydning for sagen samt karakteren af de spørgsmål, som vidneerklæringen angår.²² Forarbejdernes generelle beskrivelse giver domstolene en bred hjemmel til at afvise brugen af skriftlige vidneerklæringer, og ubetænkelighedskriteriet er kun i begrænset omfang belyst i retspraksis.²³

Er parterne enige om indhentelse af skriftlige vidneerklæringer, kræver det ikke rettens tilladelse.

Tilladelse til at indhente og fremlægge skriftlige vidneerklæringer udelukker ikke, at det pågældende vidne også afgiver mundtlig forklaring for retten.²⁴ Tværtimod er det arbejdsgruppens erfaring, at skriftlige vidneerklæringer oftest suppleres af mundtlige forklaringer under hovedforhandlingen, medmindre parterne er enige om, at erklæringen kan lægges til grund. Denne kombination af skriftlige erklæringer og efterfølgende mundtlig forklaring blev også nævnt af Retsplejerådet tilbage i 2001.²⁵

6.2 God advokatskik

Ved skriftlige vidneerklæringer, hvor vidnet ikke nødvendigvis deltager i hovedforhandlingen og dermed kontraafhøringer, er det centralt, at den advokat, der har kon-

¹⁸ [Lov nr. 538 af 8. juni 2006](#) og hertil [betænkning 1401/2001](#).

¹⁹ [Betænkning 1401/2001](#), s. 52 og s. 482-483.

²⁰ [Betænkning 1401/2001](#), s. 52.

²¹ [Lov nr. 737 af 25. juni 2014](#).

²² [Lovforslag L 168 af 1. marts 2006](#), specielle bemærkninger til § 297.

²³ Se blandt andet U 2017.816 H, U 2011.1496 Ø, U 2007.2927 Ø og FM 2011.245.

²⁴ [Betænkning 1401/2001](#), s. 483.

²⁵ [Betænkning 1401/2001](#), s. 483.

takt med vidnet og får udarbejdet den skriftlige vidneerklæring, overholder god advokatskik ved sin kontakt med vidnet.

I de advokatetiske regler er der bestemmelser om en advokats kontakt med et vidne forud for hovedforhandlingen. Det fremgår af de advokatetiske reglers artikel 50, stk. 2, at en advokats dialog med et vidne altid skal ske på en måde, der er egnet til at understøtte, at vidnet så korrekt som muligt bidrager til sagens oplysning. Med andre ord må en advokat ikke påvirke vidners forklaring. Dette stiller særligt store krav til advokatens objektivitet og grundighed i tilfælde, hvor advokaten er involveret i at udarbejde den skriftlige vidneerklæring, for eksempel ved at advokaten skriver erklæringen på baggrund af et interview med vidnet.

Det kan ifølge Advokatnævnets praksis efter omstændighederne være i strid med god advokatskik at give et vidne oplysninger om et andet vidnes forklaring, som ikke tidligere har været fremme, og som vil indgå i det andet vidnes vidneforklaring.²⁶

Herudover har en advokat pligt til i forbindelse med enhver kontakt til et vidne forud for hovedforhandlingen at sikre sig, at vidnet er bekendt med, at vidnet ikke har pligt til at udtale sig til advokaten, jf. de advokatetiske regler artikel 50, stk. 2.

6.3 Østre Landsrets guidelines

Parts- og vidneforklaringer

Under det første forberedende møde drøftes muligheden for at begrænse antallet af dage til hovedforhandlingen ved brug af skriftlige parts- og vidneforklaringer.

Det kan være nærliggende allerede under det første forberedende møde at drøfte, om afhøring af for eksempel vidner i udlandet kan gennemføres via videolink.

Brug af støttebilag til afhøringer

Advokaterne anmodes om for hver part og hvert vidne at sende en liste over de emner, som afhøringen vil dreje sig om, herunder med en liste over de dokumenter med ekstrakthensvisninger, som vil blive inddraget under afhøringen.

²⁶ [Advokatnævnets kendelse af 27. september 2024.](#)

6.4 Retsplejerådets katalog

Retsplejerådet understregede i kataloget fra 2023, jf. afsnit 1.3 ovenfor, at "[d]et må efter rådets opfattelse antages, at der er et uudnyttet potentiale for at spare tid under hovedforhandlingen og for at skære sagen til og dermed begrænse tidsforbruget og sagsomkostninger".²⁷

Retsplejerådet udtalte sig imod at gøre skriftlige vidneerklæringer obligatoriske, men udtalte sig til støtte for større anvendelse i praksis.²⁸ Retsplejerådet har også peget på behov for vejledning.²⁹

Retsplejerådet har i forhold til advokatens bistand udtalt:³⁰

"Indholdet af en parts- eller vidneerklæring skal hidrøre fra den pågældende, men der er ikke noget forbud mod, at en parts advokat bistår med at sammenfatte den pågældendes mundtlige eller skriftlige udsagn i én samlet erklæring. Der vil på den baggrund kunne forekomme tilfælde, hvor modparten bør tillades en mere nærgående modafhøring, end det ellers er sædvanligt, for at afdække, om erklæringens indhold eventuelt kan være blevet 'farvet'."

6.5 Arbejdsgruppens tilgang

Det er et gådefuldt aspekt af dansk retspleje, at mens dokumentbeviser og anbringender kendes god tid i forvejen, føres vidnebevis almindeligvis først under hovedforhandlingen og umiddelbart før proceduren. For parterne kan det skabe uforudsigelighed. For retten kan det medføre, at vidnebeviser tillægges for lidt vægt.

Det er arbejdsgruppens opfattelse, at indhentelse af skriftlige vidneerklæringer har et betydeligt uudnyttet potentiale med hensyn til optimering af retssagsprocessen ved de danske domstole, som også anført af Retsplejerådet i 2023. Anvendelsen kan også føre til, at vidnet ikke afhøres mundtligt under hovedforhandlingen, hvis ikke modparten ønsker at modafhøre vidnet, ligesom det kan føre til, at vidner kan udelades, hvor der er overlappende bevis, eller de pågældende vidner ikke længere er relevante.

²⁷ [Retsplejerådet, Katalog med anbefalinger til nedbringelse af sagsbehandlingstiden i civile sager ved domstolene, 17. april 2023](#), s. 60-61.

²⁸ [Ibid.](#), s. 63.

²⁹ [Ibid.](#), s. 62.

³⁰ [Ibid.](#), s. 64.

Der kan argumenteres for, at en øget skriftlighed kan svække umiddelbarhedsprincippet, idet retten ikke får samme mulighed for direkte at vurdere erklæringsgiverens troværdighed, fremtoning og forklaringens spontane karakter. Dertil kan brugen af skriftlige erklæringer udfordre kontradiktionsprincippet, hvis den mundtlige afhøring bliver mere begrænset, og modpartens mulighed for at afprøve forklaringen dermed reduceres. Der kan ligeledes opstå risiko for, at erklæringer udformes strategisk eller advokatstyret på en måde, der udglatter uoverensstemmelser frem for at belyse dem. Endelig kan en udstrakt brug af erklæringer forskyde vægt fra den åbne og offentlige hovedforhandling til forberedelsen, hvilket kan påvirke både offentlighedshensynet og hovedforhandlingens funktion som procesmæssig kulmination.

På den anden side kan der argumentere for, at risikoen for en svækket proces i henhold til umiddelbarhed, offentlighed og kontradiktion ikke i realiteten er særlig stor. Det ses kun yderst sjældent i dag, at "offentligheden" indfinder sig på tilhørerpladserne i forbindelse med almindelige civile sager. I større sager, som undertiden har et vist fokus fra mediesiden, vil journalister som regel i forvejen have undersøgt sagens facetter, interviewet parter og centrale vidner, begæret aktindsigt i processkrifter og i øvrigt sat sig godt ind i sagens materie. Hensynet til, at disse mere professionelle parter skal "serviceres" med en tidskrævende direkte afhøring, synes således ikke stort. Dertil vil centrale bevistemaer, der udledes af erklæringerne, fremgå af sammenfattende processkrifter, som kan gøres til genstand for aktindsigt, eller af den mundtlige procedure, som kan overhøres fra tilskuerpladserne.

Ydermere kan man begrænse anvendelsen af skriftlige erklæringer, hvor det findes nødvendigt eller eventuelt efter begæring fra en part og under kontrol af retten.

En øget anvendelse af skriftlige parts- og vidneerklæringer vil give retten og parterne et tidligere og mere struktureret overblik over de centrale faktiske oplysninger, hvilket muliggør en mere fokuseret hovedforhandling. Det reducerer behovet for langvarige afhøringer, mindsker gentagelser og frigør tid til de spørgsmål, hvor mundtlighed reelt har størst værdi.

Denne udvikling afspejles også i højesteretsdommer Julie Arnth Jørgensens artikel fra 2022, hvor der advokeres for en videre brug af skriftlige parts- og vidneerklæringer, og der foreslås forskellige modeller til indhentelse og udarbejdelse af sådanne erklæringer.³¹

³¹ Julie Arnth Jørgensen, "Skriftlige parts- og vidneerklæringer", Erhvervsjuridisk Tidsskrift 2022.150.

6.6 Anbefaling om udgangspunkt i skriftlige vidneerklæringer

Udvalget anbefaler, at der drages inspiration fra den fremgangsmåde, der anvendes i internationale voldgiftssager, hvor skriftlige vidneerklæringer som udgangspunkt indhentes af parterne og træder i stedet for direkte afhøring.

Den part, der har indkaldt vidnet, er ansvarlig for at indhente en skriftlig erklæring. Vidnet skal kun afgive forklaring under den mundtlige forhandling efter modpartens anmodning, eller hvis retten i særlige tilfælde træffer afgørelse om, at mundtlig forklaring skal afgives.

Hvis modparten ikke ønsker at modafhøre vidnet, vil vidnet som udgangspunkt ikke blive indkaldt, og den skriftlige vidneerklæring vil stå alene.³² Vidner vil for eksempel typisk ikke blive indkaldt, hvor der er overlappende bevis, eller de pågældende vidner ikke længere er relevante.

Under hovedforhandlingen skal et vidne, der er indkaldt til modafhøring, vedstå erklæringen, hvorefter modparten skal modafhøre vidnet. Der bør også være adgang til, at den part, som har indkaldt vidnet, på begæring kan stille spørgsmål til vidnet. Spørgsmålene skal enten ikke kunne være stillet tidligere, vedrøre relevante bevis-temaer eller udgøre opfølgende afklarende spørgsmål til modpartens afhøring.

Formålet er at sikre en effektiv og tidsbesparende proces, hvor sagen ikke belastes af at høre vidner gentage forhold eller afgive forklaring om forhold, der er ubestridte, ligesom eventuelle overraskelser under afhjemlingen forebygges. Det sikres videre, at en part får adgang til det bevis, som vedkommende forsvarer sig imod, forud for hovedforhandling, og at parten derved får mulighed for at tilrettelægge bevisførelse og modafhøring derefter. Dette vil bidrage til en mere koncentreret sagsførelse.

Det er en forudsætning for at opnå koncentration af processen og sagsøkonomiske fordele, at vidneforklaringerne ikke begrænser sig til ukontroversielle forhold såsom overordnede beskrivelser af vidnets involvering i sagens faktum eller de forhold, som traditionelt vil fremgå af et CV. Det er arbejdsgruppens anbefaling, at vidneerklæ-

³² Såfremt et vidne, der er indkaldt til at afgive mundtlig forklaring, ikke giver møde, følger det af Artikel 4(7) i [IBA Rules on the Taking of Evidence in International Arbitration](#), adopted by the IBA Council on 17 December 2020, at voldgiftsretten som udgangspunkt skal se bort fra vidneerklæringen.

ringen i videst muligt omfang skal træde i stedet for den direkte afhøring og dermed berøre konkrete begivenhedsforløb af betydning for sagens tvistepunkter.

6.7 **Anbefaling om vejledning for udarbejdelse af skriftlige vidneerklæringer**

Arbejdsgruppen er af den opfattelse, at en udbredt anvendelse af vidneerklæringer fordrer, at der etableres klare retningslinjer for udarbejdelse og indhentelse af skriftlige vidneerklæringer. Der kan i den forbindelse også være anledning til at konkretisere god advokatskik på området, jf. afsnit 6.2 ovenfor.

Arbejdsgruppen anbefaler, at skriftlige vidneerklæringer indhentes og udarbejdes efter den fremgangsmåde, der kendes fra voldgift, hvor hver part fremlægger skriftlig(e) vidneerklæring(er) fra de(t) vidne(r), hvis forklaring parten ønsker at påberåbe sig.³⁵

Arbejdsgruppen anser det for naturligt, at den indkaldende parts advokat i vid udstrækning medvirker til at udarbejde den skriftlige vidneerklæring på grundlag af en samtale eller skriftligt input fra vidnet. Vidnet skal imidlertid gennemgå erklæringen og skal skrive under på, at erklæringen efter vidnets opfattelse er korrekt. Det er videre arbejdsgruppens opfattelse, at der bør vedtages regler om, at erklæringen skal indeholde en redegørelse for, hvorledes erklæringen er udarbejdet, i hvilket omfang der har medvirket advokater, samt en bekræftelse fra vidnet om, at erklæringen alene udtrykker vidnets egen opfattelse af de faktiske omstændigheder.

Det ses ofte, at en sagsøger oplister alle centrale vidner i stævningen, herunder vidner, der kan henføres under den sagsøgtes interessesfære. I en sådan situation vil det pågældende vidne sjældent ønske at medvirke til at deltage i møde med eller afgive en erklæring over for sagsøgers advokat. Arbejdsgruppen foreslår, at sådanne situationer søges imødekommet ved, at den part, der ønsker at føre et vidne fra den andens interessesfære, opfordrer modparten til at indhente en skriftlig erklæring fra vidnet.

³⁵ Det følger blandt andet af § 3.3 i [Dansk Forening for Voldgift Regler For Bevisoptagelse i Voldgiftssager af 1. marts 2025](#), at en skriftlig vidneerklæring skal indeholde: "(a) Vidnets fulde navn og adresse, eventuelle nuværende og tidligere relationer til voldgiftsrettens medlemmer, enhver af parterne og deres rådgivere samt en kort beskrivelse af den pågældendes baggrund, kvalifikationer og uddannelse. (b) En beskrivelse af de for sagen relevante faktiske forhold og kilden til vidnets oplysninger. (c) En redegørelse for, hvorledes erklæringen er udarbejdet. (d) En bekræftelse på, at erklæringen efter vidnets opfattelse er korrekt og alene udtrykker vidnets egen opfattelse af de faktiske omstændigheder indeholdt i erklæringen. (e) Vidnets underskrift med angivelse af tid og sted."

Ønsker hverken modparten eller vidnet at medvirke til at indhente og udarbejde en skriftlige erklæring, bør vidnet indkaldes til direkte afhøring efter retsplejelovens sædvanlige regler.

Arbejdsgruppen har overvejet en fremgangsmåde, hvor parterne i fællesskab udarbejder et skriftligt spørgetema til vidnet inspireret af den proces, der kendes fra syn og skøn. Efter denne model besvarer vidnet selvstændigt spørgeskemaet, hvorefter vidnet under hovedforhandlingen kan vedstå erklæringen, og parterne får mulighed for at stille supplerende spørgsmål.³⁴ Arbejdsgruppen er af den opfattelse, at en sådan fremgangsmåde vil medføre betydelige praktiske udfordringer, herunder fordi et vidne ofte ikke vil have mulighed for eller ønske på egen hånd at gennemgå et omfattende bilagsmateriale og besvare et omfattende spørgetema. Ligeledes vil et konsolideret spørgetema indebære, at en part ikke har mulighed for at tage bestik af modpartens bevisførelse i formulering af egne spørgsmål, som det ellers ville ske ved modafhøring i retten.

³⁴ Denne metode omtales blandt andet i Julie Arnth Jørgensens artikel i Erhvervsjuridisk Tidsskrift .2022.150.

7. Tilrettelæggelse af hovedforhandlingen

Forberedelse og gennemførelse af hovedforhandlingen kræver betydelige ressourcer for parterne og deres advokater, ligesom hovedforhandlingens længde i tid i de senere år er blevet meget betydeligt udvidet, hvilket trækker betydelige ressourcer også fra domstolene. Samtidig er det arbejdsgruppens erfaring, at mange retsdage anvendes på mindre betydelige forhold, og at mange hovedforhandlinger kunne være gennemført langt hurtigere.

Retsplejeloven indeholder allerede i dag en række redskaber til at sikre en effektiv tilrettelæggelse af hovedforhandlingen. Det er arbejdsgruppens opfattelse, at der kan opnås væsentlig effektivisering ved en mere konsekvent håndhævelse af de eksisterende regler, ligesom der kan ses på regelændringer eller blot supplerende anbefalinger.

Arbejdsgruppen støtter de mange tidligere henstillinger om mere aktiv retsledelse, herunder i forbindelse med berømmelse af hovedforhandlingen og fastlæggelse af hovedforhandlingens omfang.

Det bør forventes, at retten i forbindelse med berømmelsen har sat sig grundigt ind i sagen og hovedforhandlingens elementer, idet der kan spares megen tid til hovedforhandlingen ved aktiv retsledelse i forbindelse med berømmelsen.

7.1 Gældende regulering

Hovedforhandlingen berammes normalt på det forberedende retsmøde, jf. retsplejelovens § 353, stk. 5.

På dette tidspunkt foreligger som minimum stævning og svarskrift, og bestemmelsen forudsætter, at parterne er i stand til at foretage en nærmere afklaring af tvistens faktiske og retlige tvistepunkter samt vurdere mulighederne for at tilskære sagens omfang. Det forventes også, at parterne kan fremlægge et kvalificeret skøn over bevisførelsens forventede omfang.

Retsplejelovens § 150, stk. 1, fastsætter om rettens formand, at "[h]an drager omsorg for så vidt muligt at fjerne alt, hvad der til unytte trækker forhandlingen i langdrag, og slutter forhandlingens enkelte dele, når han anser det foreliggende emne for tilstrækkelig behandlet".

Bestemmelsen har en naturlig refleksvirkning for berømmelsen af hovedforhandlingen, idet ”alt, hvad der til unytte trækker forhandlingen i langdrag” bør fjernes, så snart det er muligt.

Retten har i øvrigt med henblik på sagens fremme kompetence til at udøve materiel procesledelse gennem afskæring af bevisførelse, der skønnes at være uden betydning for sagen, jf. retsplejelovens § 341.

7.2 God advokatskik

Der vil være overladt et vidt skøn til advokaterne i forbindelse med tilrettelæggelsen af hovedforhandlingen. Men det kan efter omstændighederne være i strid med god advokatskik, hvis en advokat unødigt gør sagen mere omfangsrig, end den kan bære, jf. princippet i de advokatetiske reglers artikel 41, stk. 2, om forbud mod unødige retsskridt.

7.3 Østre Landsrets guidelines

Tidlig forhåndsberømmelse og tidlig frist for afslutning af forberedelsen

På det første møde gøres det klart for advokaterne, at landsretten forventer, at de tilrettelægger hovedforhandlingen effektivt, således at den kan afvikles inden for rimelig tid. Det er under de løbende forberedende møder normalt et fast punkt på dagsordenen, om der er grund til at justere det afsatte antal dage til hovedforhandlingen (i nedadgående retning). Der er desuden som udgangspunkt mindst seks måneder før den berammede hovedforhandling frist for en mere endelig tidsplan, således at eventuel overflødig forhåndsberømmet tid kan frigøres til andre formål. Det søges aftalt, at forberedelsen sluttes nogen tid før hovedforhandlingen, for eksempel otte uger før, og at dette som udgangspunkt indebærer, at nye påstande, anbringender og beviser ikke kan fremlægges efter denne frist.

Sammenfattende processkrifter og ekstrakt samt håndtering af procesmateriale

I forbindelse med forhåndsberømmelsen under forberedelsen angives det nærmere, hvilke ønsker landsretten har til indholdet af og strukturen for de sammenfattende processkrifter. Som led i forhåndsberømmelsen bør det endvidere kræves, at den digitale ekstrakt skal være elektronisk søgbar og kopierbar, og de enkelte filer (bind)

skal indeholde en klikbar indholdsfortegnelse. Det kan være hensigtsmæssigt at aftale, at fristen for de sammenfattende processkrifter og ekstrakten fastsættes noget tidligere end i almindelige sager, dvs. mindst to uger før og gerne tre-fire uger før hovedforhandlingen. Inden for samme frist som for de sammenfattende processkrifter og ekstrakt bør der også kræves indleveret en endelig tidsplan for hovedforhandlingen.

Tilrettelæggelse af hovedforhandling

Tilrettelæggelsen af hovedforhandlingen er et fast punkt på de løbende forberedende møder.

7.4 Arbejdsgruppens tilgang

Arbejdsgruppen anbefaler, at hovedforhandlingen forenkles, jf. afsnit 8 nedenfor, og allerede ved rettens berømmelse og tilrettelæggelse af hovedforhandlingen er der grund til, at retten udøver aktiv retsledelse.

Retten bør selvfølgelig ikke bevidstløst tilslutte sig parternes ønsker om retsdage, heller ikke hvor parterne er enige.

Tværtimod bør retten forberede sig grundigt på drøftelsen og stille sig kritisk til anvendelsen af hver eneste retsdag. Forberedelsen tager tid, men den tid spares mange gange, når det lykkes at begrænse hovedforhandlingen i tid.

Forud for berømmelsen af hovedforhandlingen bør retten bede parterne om at fremsende et begrundet overslag over hovedforhandlingens forventede tidsmæssige udstrækning. Dette overslag bør indeholde en specificeret tidsplan, herunder estimeret tidsanvendelse til forelæggelse, vidneafhøringer og procedure, samt en angivelse af det samlede antal vidner, der påtænkes ført. En sådan forudgående redegørelse vil styrke dommerens grundlag for at udfordre parterne.

Domstolene bør systematisk anvende den eksisterende hjemmel i retsplejelovens § 353, stk. 3, til at kræve, at parterne begrunder relevansen af de vidner, som ønskes ført. Gennem forudgående skriftlige redegørelser for vidnernes relevans skabes der et solidt grundlag for, at domstolen kan gennemføre en målrettet dialog med parterne. Skriftlige vidneerklæringer, jf. afsnit 6 ovenfor, vil yderligere befordre dette.

Det er erfaringsmæssigt ikke alle vidner, hvis afhøring er proportional i forhold til vidnets betydning for sagen. I praksis afhøres mange vidner i længere tid end nødvendigt, hvilket medfører, at der ved berømmelsen afsættes mere tid end påkrævet. Det kan derfor overvejes, om parterne i forbindelse med deres begrundelse for vidneførelsen efter § 353, stk. 3, skal anmodes om at kategorisere deres vidner, eksempelvis i hovedvidner og supplerende vidner. En sådan kategorisering vil bidrage til, at både parter og domstol forholder sig kritisk til det enkelte vidnes relevans samt den tid, der hensigtsmæssigt bør afsættes til den pågældende vidneforklaring, herunder modafhøring. Herved skabes et mere nuanceret grundlag for fastlæggelsen af hovedforhandlingens samlede varighed.

I den forbindelse er det arbejdsgruppens forslag, at domstolene i højere grad skal kræve, at parterne på det forberedende retsmøde skal angive et tema for, hvad hvert vidne skal forklare om, samt begrunde nødvendigheden af vidneførelsen, jf. § 353, stk. 3, sidste punktum.

Ligeledes bør dommeren sikre en effektiv og aktiv anvendelse af § 341 samt eventuelle proportionalitetsbaserede begrænsningsregler.

Den norske tvistelov indeholder relevante bestemmelser, der kan tjene som inspiration. Efter tvistelovens § 21-6 skal parterne i deres skriftlige bevis tilbud specificere, hvad det pågældende ønskede bevis skal dokumentere, samt hvilke væsentlige oplysninger beviset forventes at tilvejebringe. Formålet med denne regel er todelt: for det første styrkes modpartens mulighed for at varetage sine processuelle interesser, og for det andet sættes dommeren i stand til at foretage en kvalificeret vurdering af bevisets relevans samt proportionaliteten af den påberåbte bevisførelse, jf. tvisteloven §§ 21-7 og 21-8.³⁵

Ekstrakter skal forkortes og foreligge tidligere i tid. Dokumenter uden streger skal udelades, og det samme gælder selvstændige dele af dokumenter uden streger.

Hvis berømmelsen af hovedforhandlingen foretages på et tidligt tidspunkt i sagsforløbet, som foreslået ovenfor, vil fastlæggelsen af tidsplanen nødvendigvis ske på et ufuldstændigt grundlag. Dette gælder, uanset både parter og dommere bestræber sig på at foretage en grundig forberedelse allerede i processens indledende fase. Denne omstændighed er en naturlig konsekvens af, at parterne i medfør af dispositionsprincippet har adgang til at fremlægge nyt processtof i forberedelsens løb.

³⁵ [Ot.prp. nr. 51 \(2004-2005\) Om lov om mekling og rettergang i sivile tvister \(tvisteloven\): "til § 21-6", s. 454.](#)

Det vil derfor være hensigtsmæssigt at understrege betydningen af, at domstolene genbesøger hovedforhandlingens tidsplan (antal dage berammet), når sagen er bedre oplyst end ved den oprindelige berømmelse. En sådan revurdering bør foretages med henblik på at tilskære tidsplanen i overensstemmelse med det faktiske behov.

Jo tidligere en eventuel reduktion af antallet af berammede retsdage kan identificeres og de overskydende retsdage frigives, desto større er sandsynligheden for, at domstolene kan anvende disse ressourcer i andre verserende sager. Uanset hvad vil frivogne retsdage dog kunne anvendes til domstolenes forberedelse, således at andre sager indirekte fremmes.

Det bør i alle tilfælde overvejes at indføre en pligt (alternativt en opfordring) for domstolene til at foretage en fornyet vurdering af tidsplanen, herunder særligt antallet af berammede retsdage, når sagen er bedre oplyst end ved den oprindelige berømmelse. En sådan revurdering vil hensigtsmæssigt kunne foretages i forbindelse med forberedelsens afslutning. I den forbindelse kan parterne på ny anmodes om at redegøre for relevansen af de vidner, som ønskes ført, idet det tema, som et vidne skal afgive forklaring om, eksempelvis kan være blevet tilstrækkeligt belyst gennem anden bevisførelse eller processtof fremlagt i forberedelsens løb.

8. Gennemførelse af hovedforhandlingen

Som nævnt i afsnit 7 kræver forberedelse og gennemførelse af hovedforhandlingen betydelige ressourcer for parterne og deres advokater, ligesom hovedforhandlingens længde i tid i de senere år er blevet meget betydeligt udvidet, hvilket trækker betydelige ressourcer også fra domstolene. Samtidig er det arbejdsgruppens erfaring, at mange retsdage anvendes på mindre betydelige forhold, og at mange hovedforhandlinger kunne være gennemført langt hurtigere.

Arbejdsgruppen anbefaler, at forelæggelsen afskaffes, idet hovedforhandlingen i stedet kan erstattes med korte indlæg fra hver part ("opening statements"). Det vil igen forkorte hovedforhandlingen og inspirere retten til grundigt at forberede hovedforhandlingen og aktivt at adressere konkrete uklarheder.

8.1 Gældende regulering

Hovedforhandlingen er reguleret i retsplejelovens kapitel 34 om hovedforhandlingen i 1. instans.

Den indledes med parternes påstandsnedlæggelse, jf. retsplejelovens § 365, stk. 1.

Derefter forelægger sagsøger en koncentreret, refererende og objektiv fremstilling af sagen, jf. retsplejelovens § 365, stk. 2, der har til formål at give et overblik over sagens faktiske forløb. Med virkning fra 2007 blev forelæggelsesreglerne ændret for at skabe større koncentration og undgå unødigt oplæsning af skriftlige beviser.³⁶ Kun ordlydsafhængige dokumenter bør oplæses. Formålet var at styrke mundtlighedens realitet og sikre, at retten får et klart og fokuseret overblik.³⁷ Under eller efter sagsfremstillingen giver retten modpartens advokat lejlighed til at komme med supplerende bemærkninger til forelæggelsen.

Sagsøger forsætter dernæst med parternes bevisførelse, hvor denne afgiver forklaring og modafhøres, og herefter sagsøgte. Herefter afhøres vidner, og har der været udmeldt syn og skøn, afhjemles skønsmanden.

Herefter procederes sagen.

³⁶ [Lov nr. 538 af 8. juni 2006.](#)

³⁷ [Lovforslag L 168, Bemærkninger til § 365.](#)

8.2 Østre Landsrets guidelines

Disposition for forelæggelsen

Ved sagens indledning gives hver partsrepræsentant mulighed for kort at præsentere klientens syn på sagen, således at retten får præsenteret de overordnede tvistepunkter i sagen. Partsrepræsentanterne opfordres til at forsyne landsretten og de øvrige parter med en disposition for forelæggelsen af et givent emne.

Oplæsning/ redegørelse

Med henblik på at begrænse forelæggelsen og oplæsningen gøres advokaterne opmærksomme på, at de under den mundtlige forelæggelse og den digitale forevisning af ekstraktens dokumenter i mindre grad bør læse højt, men i stedet overordnet skal redegøre for indholdet og betydningen af de dokumenter, der nævnes/vises, således at de centrale elementer fremhæves.

Anvendelse af støttebilag

Parterne opfordres til at udarbejde støttebilag og støttebilagssamlinger.

Procedure og sammenfattende processkrifter

I de meget store 1. instanssager, hvor hovedforhandlingen strækker sig over en længere periode, kan det være hensigtsmæssigt at anmode parterne om at udarbejde dels foreløbige sammenfattende processkrifter forud for hovedforhandlingens påbegyndelse, dels endelige sammenfattende processkrifter i passende tid forud for proceduren. Hvis der i en stor civil ankesag er ny og mere omfattende bevisførelse, kan det også være hensigtsmæssigt at aftale, at der indgives opdaterede sammenfattende processkrifter, når bevisførelsen er afsluttet. Med henblik på koncentration af hovedforhandlingen kan der være anledning til at begrænse tiden til procedure, idet advokaterne ikke behøver at gengive ethvert synspunkt i deres sammenfattende processkrifter under den mundtlige procedure.

8.3 Arbejdsgruppens tilgang

I henhold til nedbringelse af berammelsestiderne vil det være centralt at nedbringe længden af selve hovedforhandlingen, særligt i større sager. Ydermere vil der være

procesøkonomiske fordele herved, idet kortere forløb muliggør en optimal udnyttelse af ressourcerne og bidrager til, at sager fremmes og afgøres inden for rimelig tid.

Det er arbejdsgruppens erfaring, at hovedforhandlingen ofte udstrækkes betydeligt, fordi retsledelsen sjældent indskrænker taletiden eller styrer processen med fast hånd, i modsætning til hvad der eksempelvis gælder ved EU-Domstolen. Dette kan man ved fordel optimere, for eksempel ved at regulere retsformandens forpligtelser og rolle i retsplejeloven.

Arbejdsgruppen finder således anledning til at styrke den aktive retsledelse under hovedforhandlingen ved de danske domstole med henblik på at forkorte og effektivisere hvert enkelt element. Det gælder således også proceduren ved mere specifikt at fastsætte taletider for proceduren, herunder afskære gentagelser og afvigelser fra de centrale temaer, hvor parterne med fordel blot kan henvise til sammenfattende processkrifter, hvorved den begrænsede tid, som afsættes, anvendes til at fokusere på de helt centrale temaer. I den forbindelse bør retten overveje, om der kan peges på særlige temaer, som i hvert fald ønskes behandlet under parternes procedure.

8.4 **Anbefaling om afskaffelse af forelæggelse**

Forelæggelsen har i praksis udviklet sig til en ofte meget langvarig affære, som ikke lever op til de krav, der følger af retsplejelovens forarbejder. Der læses stadig bevidstløst op fra dokumenter i en ekstrakt, som i øvrigt ofte blot er en samling af alle fremlagte bilag uden forudgående egentlig stillingtagen til, om bilag skal udgå, eller om det virkelig er nødvendigt at fremlægge hele årsregnskabet på 100 sider, eller blot de par sider, hvor det for parternes procedure nødvendige tal fremgår.

Med inspiration fra især EU-retten bør det overvejes, om man fremover i større sager skal bruge mindre tid på mundtligt at belyse forhold, som alle parter er oplyste om forud for retsmødet, herunder især sagens faktiske forhold, og som der bruges en del tid på under forelæggelsen. Med andre ord melder spørgsmålet sig, om ikke man reelt kunne undvære meget af den forelæggelse, som stadig udfolder sig i danske retssale hver dag, og som nævnt ikke harmonerer med lovændringen fra 2006.

Ydermere kan det fremhæves, at den norske tvistelov § 9-15, stk. 10, giver retten mulighed for i dokumenttunge og komplekse sager at erstatte de traditionelle indledende forelæggelser med såkaldte "hovedinnlegg", hvor parterne allerede indledningsvist sammenfatter sagsfremstilling, faktiske anbringender og juridiske argumenter i én samlet præsentation. "Hovedinnlegget" efterfølges alene af korte afslut-

tende indlæg, begrænset til spørgsmål, der først er opstået gennem modpartens indlæg eller den efterfølgende bevisførelse. Ordningen har vist sig særligt hensigtsmæssig i større erhvervsager, hvor den bidrager til en mere koncentreret og overskuelig hovedforhandling, reducerer gentagelser og styrker rettens mulighed for hurtigt at danne sig et klart overblik. En tilsvarende hjemmel i dansk ret vil kunne fremme procesøkonomien og understøtte en mere effektiv håndtering af komplekse civile tvister. Dette behandles i nedenstående.

En god måde at indlede tvistesager på kendes fra ”opening statements” i international voldgift. Disse er karakteriseret ved, at begge parter – kort og uden den egentlige bevisførelse, som først kommer senere – redegør for både det faktiske grundlag, som parterne mener at have bevist for retten allerede (det skriftlige grundlag), det, der forventes bevist (mundtlige parts-/vidneforklaringer, udtalelser fra sagkyndige/skøns mænd mv.), parternes opfattelse af bevisbyrdernes placering for sagens forskellige elementer samt de retsregler, som parterne forventer at procedere på.

Et sådant indledende indlæg kan også være egnet til at parterne introducerer deres ”tese” for sagen, for eksempel antagelser om motiver og bevæggrunde for parternes adfærd under sagen, som senere vil blive bevist, ligesom et godt indlæg også bør adressere de ”ømme punkter”, som parten lige så godt selv kan spille førsteviolin på; modparten har med sikkerhed udpeget dem, så de bør ikke være svære at identificere.

På mange måder kan et veludført ”opening statement” sammenlignes med et helt kort referat af, hvad den enkelte parts hovedsynspunkter (faktisk og retligt) går ud på. Selv i større sager bør et sådant indlæg med undtagelse af helt særlige tilfælde ikke vare mere end et par timer. Der vil være anledning til at inddrage helt centrale dokumentbeviser og skriftlige vidneerklæringer foruden anbringender, ligesom retten gives mulighed for at stille spørgsmål. Udgangspunktet så at sige ”vendes om”, så parterne ikke slavisk læser op osv. i en sag, som retten naturligvis må have sat sig ind i, men tværtimod giver mulighed for at integrere sagsfremstillingen med anbringenderne med mulighed for spørgsmål fra retten undervejs.

Sådan afskaffelse af forberedelsen vil frigøre tid for retten til forberedelse af hovedforhandlingen. I forhold hertil anbefaler arbejdsgruppen, at parterne i deres sammenfattende processkrifter anviser, hvilke dele af ekstrakten der anses for særligt betydningsfulde for dommernes forberedelse forud for hovedforhandlingen.

9. Afsluttende om retssagens økonomi

Afslutningsvis finder arbejdsgruppen anledning til bemærkninger om retssagens økonomi og sagsomkostninger, der i større civile sager er betydelige, men sjældent skiller sig særligt ud sammenholdt med sagsgenstanden og forretning af krav.

9.1 Gældende regulering

Sagsomkostninger i civile sager behandles i retsplejelovens kapitel 30.

Udgangspunktet er, at hver part afholder egne omkostninger ved førelse af en civil sag, jf. retsplejelovens § 311. Dette omfatter også udgifter til processuelle skridt, som parten selv anmoder om, herunder sagkyndig bevisførelse.

Efter retsplejelovens § 312, stk. 1, skal den tabende part erstatte modparten de udgifter, som retssagen har påført modparten ("the English rule"), medmindre parterne har aftalt andet. Retten kan dog bestemme, at den tabende part ikke eller kun delvist skal betale modpartens udgifter, hvis særlige grunde taler for det, jf. § 312, stk. 3. Hvis den tabende part forudgående har tilbudt modparten det, som denne havde krav på, og modparten alligevel fortsætter sagen, skal modparten betale den tabende parts sagsomkostninger for den efterfølgende del af processen, jf. § 312, stk. 4.

Som sagsomkostninger erstattes de udgifter, der har været nødvendige til sagens forsvarlige udførelse, jf. retsplejelovens § 316. Udgifter til advokatbistand erstattes dog alene med "et passende beløb", hvorimod øvrige udgifter erstattes "fuldt ud". Udgifter til sagkyndig bistand, jf. § 209 a, stk. 1, erstattes dog ikke.

Efter §§ 318 og 319 kan uhensigtsmæssig procesførelse tillægges omkostningsmæssig betydning.

9.2 Arbejdsgruppens tilgang

Arbejdsgruppen finder med udgangspunkt i større sager anledning til at rejse spørgsmålet om, hvad der i forhold til erstatning af udgifter til advokatbistand er "et passende beløb". Det er således arbejdsgruppens erfaring, at parterne i større sager ofte alle afholder udgifter til advokatbistand, som er langt større, end hvad der bliver tilkendt af retten i dens dom.

Samtidig kan lovgivningen synes at indeholde en ubalance mellem på den ene side den aktuelle forståelse af retsplejelovens regler om erstatning af udgifter til advokat-

bistand med alene ”et passende beløb” og på den anden side rentelovens mere præcise, men undertiden måske ligefrem upassende regler om procesrente, der svarer til ”den fastsatte referencesats med et tillæg på 8 pct.”, jf. rentelovens § 5, stk. 1, jf. § 3, stk. 4. Den sagsøger, som får medhold, vil ofte sammenholde de faktisk afholdte omkostninger ved førelse af større sager med tilkendte procesrenter i stedet for tilkendte sagsomkostninger – en mulighed, som sagsøgte ikke har.

Findes der anledning til revision af reglerne om sagsomkostninger, er det arbejdsgruppens opfattelse, at der med fordel i større sager kan ske en tilnærmelse af de reelle udgifter til advokatbistand med de udgifter, som erstattes som ”passende beløb” efter retsplejelovens § 316, stk. 1. Samtidig er det arbejdsgruppens opfattelse, at det i retsplejeloven kan tydeliggøres, at retten i sin udmåling af sagsomkostninger i højere grad bør skele til, om sagen har været ført hensigtsmæssigt og effektivt, også ud over retsplejelovens §§ 318 og 319.

**ADVOKAT
SAMFUNDET**

**ADVOKAT
SAMFUNDET**